

Жогорку окуу жайларында жана мектепте өтүлүүчү сабактардын: орус тили жана адабияты, чет тилдери, философия, медицина, музыка, тарых боюнча тесттин үлгүлөрү мисалга келтирилген.

Бул тесттин тапшырмалары студенттерди логикалык жактан терең ой жүгүртүүгө, берилген тапшырмаларга жоопкерчилик менен мамиле жасап, билими деңгээлин өзүн-өзү текшерүүдө чоң роль ойнойт.

Келечектеги кесип ээлерин тилге карата жоопкерчиликтүү мамиле жасоо менен туура ойлоонууга, туура сүйлөөгө, туура жазууга багытталган негизги компененттүүлүктүн бири болуп саналат.

Колдонулган адабияттар:

1. Аванесов В.С. «Композиция тестовых заданий» М., (1996, 1998, 2002).
2. Аванесов В.С. «Научные проблемы тестового контроля знаний» М., (1994).
3. Аванесов В.С. «Форма тестовых заданий» М., (2005).

Рецензент: доц.м.а. Садыкова К.

УДК 81'44

DOI 10.33514/1694-7851-2020-2-199-204

Эргешбаева Н.А.

ф.и.к., доцент И.Арабаев ат. КМУ

АДЕКВАТТУУ КОТОРМОНУН МАСЕЛЕЛЕРИ

ПРОБЛЕМЫ АДЕКВАТНОГО ПЕРЕВОДА

THE PROBLEMS OF ADEQUACY TRANSLATION

Аннотация: Бул макалада «адекваттуулук» түшүнүгү котормо сапатын баалоонун негизги критерийлердин бири катары изилденет. Атап айтканда, котормонун адекваттуулугу коммуникативдик ыкма аркылуу каралат. Англис кыргыз тилине которулган мисалдар берилди.

Түйүндүү сөздөр: түп нуска, тилдин нормалары, эквиваленттүүлүк деңгээли, эквиваленттүүлүк.

Аннотация: Статья посвящена исследованию понятия «адекватность» как одного из основополагающих критериев оценки качества перевода. В частности, адекватность перевода рассматривается с точки зрения коммуникативного подхода. Приведен ряд практических примеров адекватного перевода с кыргызского языка на английский.

Ключевые слова: оригинал, нормы языка, уровень эквивалентности, эквивалентность.

Annotation: This article considers the translation adequacy as a fundamental criterion of translation quality. The communicative approach is applied to study the phenomenon in question. Some examples of English-Kyrgyz adequate translation are analyzed.

Keywords: adequacy, norms of the source language, translation errors, equivalence levels, equivalence.

Көпчүлүк котормочулардын аң-сезиминде “жакшы”, “сапаттуу” же “адабий” котормо салт катары “адекваттуу котормо” термини менен тыгыз байланышат. Бул котормонун сапатына коюлуучу бардык талаптардын жыйындысын камтыган, кенен кабыл алынган түшүнүк.

Адекваттуу котормо-которуп жаткан тилдин нормаларын бузууга жол бербеген жана эквиваленттүүлүк деңгээлинин максаттарына жетүүгө мүмкүн болгон котормо актыларынын прагматикалык милдеттерин камсыз кылган котормо.

Бул талаптардын ар бирин өз алдынча түшүнүү үчүн типтүү котормодогу мисалдардын негизинде карап чыгабыз.

Биринчи талап котормонун эквиваленттүүлүгүнө тиешелүү. Адекваттуу котормо түпнускасынын мазмунун же анын ичиндеги маалыматты (когнитивдик, экспрессивдик ж.б.) толук жана так которуу керек, ошол эле учурда коммуникативдик натыйжаны кайра кабыл алуу менен автор өзүнүн маалыматын кабыл алуучуга жеткирүүнү пландаштырат.

Экинчи талап котормочудан которулуп жаткан тилдин нормаларын жана котормочулук кептин нормаларын сактоону талап кылат. Бул нормалар лексикалык, грамматикалык, жанрдык-стистикалык жана узуалдук жактан болушу мүмкүн. Түпнуска текстти которулуп жаткан тилдин лексикалык жана грамматикалык нормалары бузулбай аткарылышы керек, котормого тиешелүү болгон тексттин тибинин жанрдык стилистикалык өзгөчөлүктөрүнө дал келиши жана которулган текст окурманга женил жана түшүнүктүү болуш керек. Адекваттуу котормо сөздөрдүн туура айкалышынын сөздөрдүн негизинде жеңил, өтмө мааниде жана көркөм угулат.

Үчүнчү талап котормонун прагматикалык аспектисине катышы бар. Котормо пикир алышуунун конкретүү кырдаалына жараша котормочунун жана пикир алышуунун катышуучулары алдына койгон прагматикалык милдеттердин аткарылышын камсыз кылыш керек. Котормо пикир алышуунун катышуучулары кырдаалга жараша котормочунун алдына койгон, прагматикалык милдеттердин аткарылышын камсыз кылыш керек. Биринчи кезекте которулган текст пикир алышуунун катышуучуларына түшүнүктүү болуп, ал эми которуу аракетинин өзү натыйжалуу болушу шарт. Ушул сыяктуу маселени чечип жатып, котормочу котормонун прагматикалык адаптациясынын ыкмаларына жана жогоруда сөз болгон, котормонун текстинин модификацияларына таянат.

Практикалык жактан котормого карата айрым талаптардын ортосунда белгилүү иерархия бар. Баарынан мурда, котормо прагматикалык милдеттердин аткарылышын камсыз кылышы керек. Андан кийинки маанилүү талап- которулуп жаткан тилдин нормаларын сактоо, ушуну менен бардык тилдик жана кептик нормалардын ичинен өзгөчө роль жанрдык-стилистикалык нормага таандык, себеби ал котормодо кептин тибинин тандалышын аныктайт. Түп нускасынын жанрдык-стилистикалык тиешелүүлүгү адегенде которула турган тексттине параметрлерин берет. Акыркы талап- котормонун эквиваленттүүлүгү. Бул талап адекваттуу котормонун эки башка критерийлерин аткаруу шартынын негизинде сакталат.

В.Н. Комиссаровдун ырастоосу боюнча, «эквиваленттүүлүк нормасынан башка, бардык нормативдик эрежелердин сакталышы жалпы мүнөзгө ээ жана өзүнөн өзү түшүнүктүү, ал эми түп нускасынын тактыгынын деңгээли көбүрөөк котормочунун

профессионалдык квалификациясынын деңгээлин жана ар бир башка котормонун сапатынын бааланышын аныктайт» [1].

Жогоруда көрсөтүлгөн адекваттуу котормонун талаптарынын негизинде төмөнкүдөй котормонун типтеринин катачылыктарын бөлүп көрсөтүүгө болот:

- 1) Мазмун/фактыга негизделген каталар- мазмундун одоно бурмалап көрсөтүлүшү;
- 2) Мазмунду берүүдөгү так эместик/эркин котормо;
- 3) Которулуп жаткан тилдин нормаларын жана узусун (котормо кебинин төмөн сапаты, сөзмө-сөз, сөздөрдүн айкалышынын эрежелерин бузуу ж.б.) бузулушу;
- 4) Которулуп жаткан тилдин жанрдык-стилистикалык нормаларын бузулушу;
- 5) Котормонун прагматикалык милдеттеринин аткарылбай калышы. Котормонун бул типтеринин жаңылыштыгынын жана алардын келип чыгуу себептерин карайбыз:

Түп нускасынын мазмунун одоно бурмалап көрсөтүүгө алып барган, мазмундагы каталар. Түп нускасынын мазмунун толугу менен бурмаланышы, түпнускадагы «**кара**» сөзүнүн котормосу «**ак**», ал эми бир нерсенин ырасталышынын жокко чыгарылышы, өзгөчө кооптуу жаңылыштык болуп эсептелет. Котормочу англис тилиндеги *Save as provided in paragraph 7.6...* деген фразаны *Келишимдин 7.6. пунктуна ылайык* деп которсо мазмундук жактан ката кетирет, чындыгында *“save as”* *предлоғунун* карама каршы мааниси бар, бул фразаны *Келишимдин 7.6. пунктунда каралган учурларды эске албаганда* деп которуу керек.

Эреже катары, маанини берүүдөгү катачылыктардын себеби түпнусканын мазмунун туура эмес түшүнүүдө болуп, бул сөздөрдүн маанисине жана сөз айкаштарына, грамматикалык түзүлүшүнө, ал эми кээ учурда бардык айтылгандарга же жадагалса бүтүндөй текстке да тиешелүү. Ушуга байланыштуу, эгерде котормочу айтымдын максаты бурмаласа, котормонун эквиваленттүүлүгү да бузулууга дуушар болоорун өзгөчө белгилеп кетүү керек. Котормонун текстти фактыга негизделген бардык маалыматтарды котормонун тилинин бардык нормаларын сактоо менен бере алат, бирок мында билдирүүнүн максатын бузулат. Маалыматты кабыл алып жаткан адам котормонун начардыгынан анын жөнөтүүчүнүн баштапкы маанисин түшүнбөй калса, мындай котормо адекваттуу болбой калат. Көбүнчө билдирүүнүн максаты, маанисинин экспрессивдүү жана образдык компоненттерин камтыган айтылгандарды сөзмө-сөз которуунун натыйжасында, котормочу айтылгандардын жалпы маанисин түзгөн сөздөрдүн маанилеринин жыйындысы менен дал келбей калган учурун көрбөй калган учурда бурмаланат. Буга В.Н.Комиссаровдун макаласында америкалык сотто берилген мисалды далил кылып келтирсек болот.

Америкалык сотто котормочу күнөөкөр аялдын сөзүн сөзмө сөз которуп жатты.

Сот бул айыпталуучуга өзүн күнөөлүү деп эсептейби деп сураса.

Аялдын жообу: «Нужна мне ваша курица!».

Котормочунун которгон котормосу: *I needed your hen badly.*

Сот көптөн бери тоок уурдоо жөнүндө ойлонуп жүрдүңүз беле деп.

Аял кайрадан жооп берет: «Всю жизнь мечтала!»

Котормочу кайрадан сөзмө сөз которот: *It is my lifetime's dream.*

Сот аялдан сурайт: «Стало быть, вы признаете себя виновной в краже курицы?»

Таң калган аял кыйкырат: «Здравствуйте, я ваша тетя!».

Котормочунун сотко которуп берүүсү котормосу: *Your honor, the defendant claims to be your close relative* [1].

Эквиваленттүүлүк талаптарын колдонбогондук эки башка так эместикке жана эркин которуунун түрлөрүнө алып келет. Эки учурда тең котормонун эквиваленттүүлүгүнүн төмөндөшүнө алып келиши мүмкүн.

Так эместик мазмундук жактан одоно каталарга, түп нускасын түшүнбөстүк көйлөйгөрүнө алып келген учурдан башка убакта, түпнускасынын мазмунун толугу менен бурмалабайт. Котормонун жыйынтыгында түпнускадагы эле кырдаал сүрөттөлөт, бирок анын майда-чүйдөлөрү толугу менен так көрсөтүлбөйт. Эреже катары, дал ушул сыяктуу жаңылыштыктар түпнускадагы кээ бир сөздөрдүн маанисин туура эмес түшүнүүнүн натыйжасында же англис жана кыргыз терминдеринин ылайык келүү деңгээлине котормочу тарабынан туура эмес баа берилген учурда келип чыгат. Мындай мазмундук так эместиктерди табуу үчүн критерийлерди аныктоо бир топ кыйын болот, себеби бул жерде так эмес жана чектелген учурлар болушу мүмкүн.

Тилдин котормосунда туруктуу болуп калган терминдер абсолюттук түрдө так которулушу керек. Англис тилинде *the burden of proof* – жүк, салмак эмес бул «далилдөөнүн оордугу», же *instruments of ratification* – «документтер» же «ратификация жөнүндө документтери» эмес «ратификацияланган грамоталар», *constitutions of the UN specialized agencies* – “БУУнун адистештирилген мекемелеринин мыйзамдары” деп гана которулат.

1) Которулуп жаткан тилдин жана узусунун бузулушу

Котормочу котормо тилинин лексикалык-грамматикалык, синтаксистик жана стилистикалык нормаларын, ошондой эле кептин нормаларын (узус) сактабаса, анда адекваттуу котормо болушу мүмкүн эмес. “Узус”- адамдардын кептик байланышуусунда калыптанган салт жана тилдин ситуативдүү колдонуш эрежеси. Ал белгилүү бир тилде сүйлөгөн коллективдин ар кандай ситуацияда сүйлөшүүсүндөгү кептик салттардын жана көндүмдөрүн көргөзүп турат. Которуу процессинде дагы кептин узуралдуу варианттарын колдонуу чоң жетишкендиктерге алып келет.

Биз эмне болуп кетти деп түшүнгүчө болбой, Дүйшөн кардыккан, мүдүрүлгөн үн менен: --Биздин Ленин атабыз дүйнөдөн кайтыптыр, - деп узузду.

And then he told us in a breaking, husky voice: Lenin is dead.

Англис тилиндеги *to die* деген сөзүн кыргыз тилине сөзмө сөз “өлдү” которулат. Кыргыздар бир гана нерселердин аттарын гана эмес, кыймыл – аракетти да түздөн – түз айтышпаган. Мисалы «өлдү» деген этишти айтышпастан, «тигил дүйнөгө кетти», «ээсине тапшырдык» дешкен. өлдү деген сөздүн синонимдери – «тиги дүйнөгө кетти», «жаны чыкты», «ээсине тапшырдык» деген этиш сөздөрүн өзгөчө белгилеп колдонуп келген.

Ошондой эле кыргыз тилинде “Абайланыз, чалынасыз” деп айтабыз, англис тилинде “*Mind your step*” (сөзмө сөз которгондо- кадамыңызды караңыз), кыргыз тилинде “Шашылбаныз” – “*Take your time*” (убакты ыңгайлаштыруу), “Тамагыңыз таттуу болсун”- “*Enjoy your meal* (Таманыздан ырахат алыңыз).

Бул учурларда Абайланыз, чалынасыз- *be careful, do not stumble*, Шашылбаңыз -*do not hurry*, Тамагыңыз таттуу болсун- *pleasant appetite* деген варианттарды колдонуу, англис тилинин лексика-грамматикалык шайкештик көз караштан алганда туура болсо да которуу узусунун бузулушуна алып келет.

Юридикалык тилде окшош штамптар өзгөчө көп, ошол себептен алардын бир үлгүдө (клишированность) болгондугуна байланыштуу биз көнүл бурбайбыз, мисалы: «жардам көрсөтүү, кызмат көрсөтүү, кредит берүү, сот өкүмүн чыгаруу, доо арызын берүү, чыр-

чатактарды чечүү, сот кылуу иретинде» ж.б.у.с. Мындай сөз айкаштарынын юриспруденция тармагында дайыма колдонгондуктан туруктуу сөз айкашы катары болуп калды, ошондуктан тигил же бул контексте кандайдыр бир башка сөздөрдүн айкалышы аздыр-көптүр табигый нерсе болуп калды.

Бул жерден биз норманын башка түрү- **узуска** жакындап келдик. Жакшы котормо үчүн бардык тилдердин системасындагы лексикалык жана грамматикалык айкалыштардын законун билүү гана зарыл болбостон, ошол тилде сүйлөгөндөрдүн тобу тарабынан колдонулган тилдердин ошол сыяктуу **подсистемаларды** билүү керек.

Мындай подсистемалар лингвистикада көбүнчө **ылайыктуу эмес сөздөр «узус» деп аталат (т.а.колдонуу)**. Башка сөз менен айтканда, **узус**-бул тигил же бул тил алып жүрүчүүлөрүнүн өздөрүнүн кантип сүйлөгөндөрүн же жазгандарын белгилеген кептин нормасы. Узус тилдик норма тарабынан жаралган электөөнүн аркасынан келген, дагы бир иликтөөнү билдирет. Бул пайда болгон электөө, абсолютуу мүнөздөгү туура эмес көрүнүштөрдү талдап, керексиздерди ылгап чыгарат. Эгер тилдин нормасынын бузулушу кепти туура эмес, грамматикалык жактан ката кылып көрсөтсө, анда узустун бузулушу анын жасалма, идиомалык эмес болуп калышына алып келет.

Ушул учурдагы котормочунун көйгөйү ар түрдүү тилдин өкүлдөрдүн бирдей эле кырдаалда, бирдей эле темадагы сөздөрү ар башка болуп эреже катары, дал келбейт.

Которулуп жаткан тилдин жанрдык-стилистикалык нормаларынын бузулушу.

Адекваттуу котормо түп нусканын стилин, анын негизги жанрдык-стилистикалык өзгөчөлүктөрүн калыбына келтирип, түп нускасынын тигил же бул функционалдык стилге таандык экендигин так көрсөтүшү керек. Башкача сөз менен айтканда, котормо процессинде котормочу түп нускадай эле, тексттин тибин түзөт. Эгерде түп нуска илимий мүнөздөгү текст болсо, анда котормо да илимий тексттин бардык белгилерине ээ болушу керек. Эгер окуя сатира менен баяндалып жазылса, котормочу ал сөздөрдү сакташы керек. Эгерде түп нусканын маалыматтары стилистикалык жактан бейтарап берилсе, ошол эле жанр котормочу тарабынан берилиши керек. Же тескерисинче, эгер түп нускасынын стили нейтралдуу эмес болсо, анда котормо дал ошондой бериши керек.

Которулуп жаткан тилдин жанрдык-стилистикалык нормалары сактап калууга ар түрдүү маанидеги тилдик каражаттарды (лексикалык, грамматикалык) тандоо жолу менен гана жетишүүгө болот. Ошондой эле, эгер сөз фирманын жобосунун котормосу жөнүндө болуп жатса, анда аны которууда, котормонун тилиндеги иш кагаздарына дал келген, иштиктүү лексиканы жана кеп түрмөктөрүн колдонуу зарыл. Ал эми тескерисинче, жеткиликтүү оозеки тил менен жазылган көркөм текстти которуу жөнүндө сөз болуп жатса, анда котормонун тилиндеги ылайыктуу тилдик каражаттарды табуу зарыл.

2) Котормонун прагматикалык милдеттеринин аткарылбай калышы

Котормонун прагматикалык адаптациясынын жок болушу, котормонун жалпысынан натыйжасыз болушуна алып келет. Мисалы:

*The names and mailing addresses of the incorporators are as follows:
125 West 55th Street, New York, New York 10019.*

*Уюмдун аты жана почта адресси: 125 Батыш, 55-чи көчө,
Нью-Йорк, Нью-Йорк 10019.*

Чет тилин билбеген адам бул дарекке кат жөнөтө алабы, ал жөнөтүлгөн адресске жете алабы деген шектенүүлөр пайда болот. Кат жөнөтүүчүнүн котормочуга көптөгөн суроолору

туулат. “**Батыш**” деген сөздүн котормосу эмнеге таандык. Эмне үчүн адресте "New York" эки жолу көрсөтүлгөн? Бул жерден кыргыз тилдүү колдонуучулары үчүн котормонун адаптациясынын жоктугу билинет. Биринчиден, котормочу түп нуска тилиндеги даректи көрсөтүшү керек, экинчиден, көчөнүн атын “*Вест*“ деп транскрипция ыкмасы менен берүү керек эле, акырында "New York" аталышы биринчи учурда шаар, экинчи учурда штат катары түшүндүрүү керек эле.

Бул бөлүгүндө дагы бир жолу белгилеп кетүүчү нерсе, котормонун сапатын баалоодо бир эле мезгилде-биз билгендей-бир нече факторлор колдонулат. Эгерде сөз, көркөм тексттин котормосунун жакшы жактарынын бааланышы жөнүндө болуп жатса, анда адекваттуу котормонун критерийлеринин тизмеси кененирээк болот. Ушуга байланыштуу 100% адекваттуулукка жетүү мүмкүнчүлүгү тууралуу жөндүү суроо келип чыгат. 100% адекваттуулук мүмкүнбү? Эгер котормонун бааланышына комплекстүү (жыйнактуу) карасак, т.а. жогоруда келтирилген бардык критерийлерди эске алсак, анда-жок деген жооп болоору талашсыз. Маалыматтын бүт бойдон толук берилишине кепилдик берүү мүмкүн эмес, элдердин маданияты да өтө эле ар түрдүү. Котормонун адекваттуулук пайызы канчалык жогору болсо, ошончолук жакшы экендиги түшүнүктүү. Ушуга ылайык квалификациялуу котормочу аралыгында 80%дан максималдуу көлөм 100% га чейин иштейт. Бул анын иштөө мүмкүнчүлүгү. Мына бул иште, албетте, сөз маалыматтардын жыйындысы, котормого коюлуучу бардык талаптар жөнүндө болуп жатат. Албетте, эгер стандарттуу текст которулуп жатса, анын мазмуну жана формасы өтө эле өзгөртүлбөсө жана котормонун тилинде ылайыктуу окшоштук болсо, анда өзүнүн котормосуна болгон ишеним жогору болот. Көпчүлүк учурларда котормочу дайыма көптөгөн факторлорду эске алуу менен, так, туура которууга болбойбу деген сыяктуу суроолорго жооп табууда кыйналат. Котормонун көптөгөн варианттарына карабастан, ар дайым адекваттуу котормону адекваттуу эмес котормодон бөлүп турган чек бар.

Колдонулган адабияттар:

1. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М.: Высшая школа, 1990.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод : Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. М.: Междунар. отношения. 1975.
3. Роганова З.Е. Перевод с русского языка на немецкий. – М.: Высшая школа, 1971. – 208 с.
4. Копанев П.И., Беер Ф. Теория и практика письменного перевода. – Минск: Высшая школа, 1986. – 295 с.
5. Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания. – М. : Просвещение, 1988. – 160 с.
6. Catford, J.A Linguistic Theory of Translation. London, 196
- 7.

Рецензент: ф.и.д., профессор Караева З.